

نگاه به دیپلماسی اقتصادی روسیه در تعامل با ایران

زهرا مشفق^۱

چکیده

نگاه به روند مناسبات اقتصادی و سیاسی ایران و روسیه در دهه‌های گذشته حاکی است که به‌رغم فرازوفرودهای زیاد ادامه داشته است، اما حجم و کیفیت مناسبات اقتصادی میان این دو کشور همچنان در مقایسه با دیگر شرکای تجاری روسیه رقم زیادی نیست و فاصله زیادی تا رسیدن به نقطه مطلوب وجود دارد. به‌رغم همسویی دو کشور در اغلب حوزه‌های سیاسی و امنیتی و ظرفیت‌های بالا در زمینه‌هایی مانند بازارهای مصرف روسیه و ترانزیتی و لجستیکی، اما روابط دو کشور نه تنها با فرصت‌ها، مزیت‌ها و بسترهای ممکن در توسعه مناسبات اقتصادی مناسبتی ندارد، بلکه با راهبرد ایران درباره اهمیت روابط با روسیه نیز همخوانی ندارد و مناسبات اقتصادی و تجاری بین آن‌ها متناسب رشد نکرده و تعمیق کافی نداشته است. از این‌رو توسعه همکاری‌ها در زمینه صادرات غیرنفتی، توجه به استانداردسازی محصولات صادراتی به روسیه، شناسایی و اولویت‌سنجی بازارهای صادراتی روسیه، نوسازی و گسترش زیرساخت‌های لجستیکی و ترانزیتی، تبدیل روسیه به شریک راهبردی و توسعه همکاری در ارتباط با مسیرهای انتقال انرژی از جمله راهبردهای مؤثر در توسعه روابط اقتصادی ایران و روسیه است.

واژگان کلیدی: دیپلماسی اقتصادی، ایران، روسیه، ظرفیت همکاری.

مقدمه

ایران سال‌هاست که به دنبال تقویت دیپلماسی اقتصادی خود با کشورهای همسایه و دیگر کشورهای جهان است و در این راستا، تلاش‌های زیادی نیز از سوی مقامات سیاسی و اقتصادی کشور انجام شده است، اما در عمل شاهد تحول زیادی در این زمینه نبوده‌ایم و به نظر چالش‌ها و موانع زیادی در مسیر توسعه دیپلماسی اقتصادی کشور وجود دارد. در این راستا، روسیه به‌عنوان قدرتی بزرگ در همسایگی ایران، همواره به‌عنوان بازیگری اثرگذار در معادلات جهانی مطرح بوده است. به‌رغم اولویت نگاه به شرق در سیاست خارجی ایران در بسیاری از دوره‌ها، اما روابط ایران

دیپلماسی اقتصادی از ابزارهای مهم برای دستیابی به اهداف بلندمدت و راهبردی کشورها به‌ویژه رشد و توسعه اقتصادی به شمار می‌آید. اهمیت دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی کشورها از آن‌روست که در جهانی با رشد تحولات و گسترش دامنه نفوذ نظام تجارت جهانی، تنها سیاست خارجی فعال و توسعه‌گرا می‌تواند منافع ملی کشورها را تأمین و سهم آن‌ها از اقتصاد جهانی را تضمین کند. امروزه بسیاری از کشورهای جهان با به‌کارگیری دیپلماسی اقتصادی فعال و پویا می‌کوشند تهدیدهای موجود در عرصه بین‌المللی را به فرصتی برای رشد و پیشرفت تبدیل کنند.

توسعه روابط اقتصادی با روسیه و شناخت بهتر از سیاست خارجی این کشور و کنش مناسب نسبت به آن کمک خواهد کرد.

۱- نگاهی به متغیرهای کلان اقتصادی روسیه

روسیه در بحبوحه جنگ تمام‌عیار خود با اوکراین، افزون‌بر اینکه جنگ و تحریم‌های اقتصادی را بسیار بهتر از حد انتظار پشت سر گذاشته، در رتبه‌بندی‌های بین‌المللی نیز جایگاه بالاتری یافته و به‌وضوح از دیگر اقتصادهای اروپایی پیشی گرفته است. طبق گزارش بانک مرکزی روسیه، اقتصاد این کشور در سال ۲۰۲۳، رشد تولید ناخالص داخلی معادل ۳/۶ درصد را ثبت کرده که آن را به سریع‌ترین اقتصاد بزرگ در حال رشد در جهان تبدیل کرده است. اوایل ژوئن سال ۲۰۲۴، بانک جهانی گزارش داد که روسیه، پس از اینکه اقتصاد آلمان را پشت سر گذاشت، اکنون ژاپن را نیز پشت سر گذاشته و به چهارمین اقتصاد بزرگ جهان پس از چین، ایالات متحده و هند (بر اساس معیار برابری قدرت خرید) تبدیل شده است. در ۱ ژوئن سال ۲۰۲۴، بانک جهانی وضعیت روسیه را از کشوری با درآمد «متوسط به بالا» به کشوری با درآمد «بالا» ارتقا داد و آن را در کنار کشورهای گروه ۷ که از پیشرفته‌ترین اقتصادهای صنعتی جهان هستند، قرار داد. در جدول شماره ۱، نمای کلی از تخمین و پیش‌بینی مهم‌ترین متغیرهای کلان اقتصادی روسیه برای بازه زمانی ۲۰۲۰-۲۰۲۵ نشان داده شده است.

و روسیه در سطوح دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی همواره با چالش‌ها و فرازوفرودهای مختلفی در حوزه‌های اقتصادی، تجاری و سیاسی روبه‌رو بوده است. در دولت چهاردهم نیز روابط ایران و روسیه به‌عنوان موضوعی کلیدی در سیاست خارجی مطرح بوده است. در چندین سال گذشته شرایط مساعدی برای نزدیکی فزاینده ایران و روسیه در زمینه‌های مختلف سیاسی، ژئواستراتژیک، اقتصادی، تجاری و حمل‌ونقل ایجاد شده، اما نگاه به آمار و ارقام تجارت دو کشور نشان می‌دهد که نه تنها حجم روابط تجاری ایران و روسیه نسبت به سایر شرکای اقتصادی روسیه که در همسایگی ایران نیز هستند، رقم زیادی نیست، بلکه هیچ مناسبتی نه تنها با فرصت‌ها، مزیت‌ها و بسترهای ممکن در توسعه مناسبات اقتصادی میان دو کشور ندارد، حتی با راهبرد ایران درباره اهمیت روابط با روسیه نیز همخوانی ندارد.

با توجه به اهمیت روابط ایران و روسیه به‌عنوان شریک کلیدی در دولت چهاردهم و نیز نقش فزاینده روسیه در منطقه غرب آسیا و فرصت‌ها و تهدیدهای آن، در این گزارش تلاش شده است که با واکاوی شرایط اقتصادی روسیه و دیپلماسی اقتصادی این کشور، ظرفیت‌های اقتصادی آن مورد مطالعه قرار گیرد و چالش‌ها و موانعی که در مسیر توسعه مناسبات بین دو کشور وجود دارد، شناسایی شود. در نهایت نیز توصیه‌های سیاستی ارائه شده است که به تصمیم‌گیران سیاست خارجی کشور برای تداوم

جدول ۱- خلاصه برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی روسیه

برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی						متغیرهای اقتصادی
۲۰۲۵	۲۰۲۴	۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	
۱/۳	۳/۶	۳/۶	-۱/۲	۵/۸	-۲/۶	تولید ناخالص داخلی حقیقی
۴/۰	۲/۶	۳/۱	۳/۹	۴/۸	۵/۷	نرخ بیکاری
۲۵/۵	۲۵/۰	۲۵/۶	۲۲/۷	۲۲/۷	۲۳/۴	سرمایه‌گذاری کل (درصد از تولید ناخالص داخلی)
۵/۹	۷/۸	۵/۸	۱۳/۷	۶/۶	۳/۳	تورم شاخص قیمت مصرف‌کننده (متوسط)
۲/۵	۲/۶	۲/۴	۱۰/۴	۶/۷	۲/۳	تراز حساب جاری (درصد از تولید ناخالص داخلی)
۲۰/۴	۱۹/۸	۱۹/۵	۱۸/۵	۱۶/۳	۱۹/۱	خالص بدهی دولت (درصد از تولید ناخالص داخلی)
-۱/۶	-۲	-۲/۳	-۱/۴	۰/۸	-۴	کسری بودجه (درصد از تولید ناخالص داخلی)
-	۳۱۶/۹	۴۲۴/۵	۵۹۲/۱	۴۹۴/۲	۳۳۳/۵	صادرات کالا (میلیارد دلار آمریکا)
-	۲۱۳/۳	۳۰۲/۹	۲۷۶/۵	۳۰۱/۰	۲۴۰/۱	واردات کالا (میلیارد دلار آمریکا)

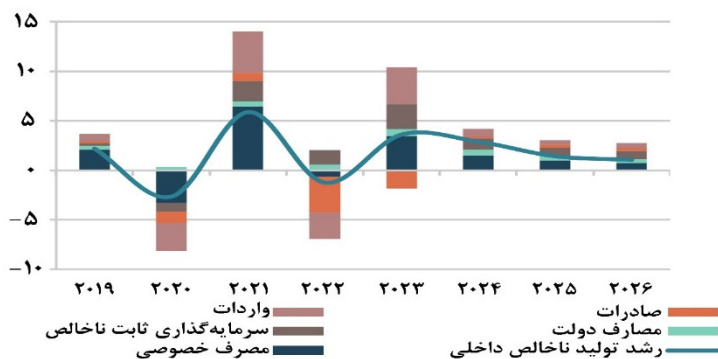
مأخذ: BOFIT; IMF; Bank of Russia.

۱-۱- رشد تولید ناخالص داخلی

بخش معدن ۲/۴ درصد کاهش یافت که عمدتاً تحت تأثیر افت بخش استخراج زغال‌سنگ و سنگ آهن و بخش ساخت‌وساز بوده درحالی‌که رشد تولید گاز طبیعی و نفت بهبود یافته است. تولید کشاورزی نیز در سه‌ماهه سوم سال ۲۰۲۴ کاهش یافته است. در سمت تقاضا، محرک اصلی رشد اقتصادی مصرف بخش خصوصی بوده که ناشی از افزایش بالای دستمزدها به دلیل شرایط محدود بازار کار و تداوم محرک‌های مالی بوده است. رشد سرمایه‌گذاری نیز تحت حمایت برنامه وام‌های مسکن و وام‌دهی قوی به شرکت‌ها قرار داشته است.

بر اساس اعلام صندوق بین‌المللی پول، رشد اقتصادی در نیمه نخست سال ۲۰۲۴، به ۵ درصد در مقیاس سالانه رسید که تحت تأثیر شتابی بود که از اواخر سال ۲۰۲۳ ایجاد شده بود. با این حال، اقتصاد از اواسط سال ۲۰۲۴ نشانه‌هایی از کند شدن را نشان داده است. رشد اقتصادی در نیمه نخست سال ۲۰۲۴، عمدتاً به دلیل افزایش ۶۷ درصدی در بخش تولید ناشی از جایگزینی واردات و فعالیت‌های مرتبط با بخش نظامی و همچنین، رشد ۵/۳ درصدی خدمات تجاری به واسطه تقاضای قوی داخلی بوده است. با این حال، تولید

نمودار ۱- تخمین و پیش‌بینی اجزای تولید ناخالص داخلی روسیه (درصد)

مأخذ: World Bank, 2024.

استقراض افزایش خواهد یافت. به نظر می‌رسد که یکی از دلایل مهم این اقدام روسیه (افزایش نرخ بهره)، مدیریت نرخ ارز باشد.

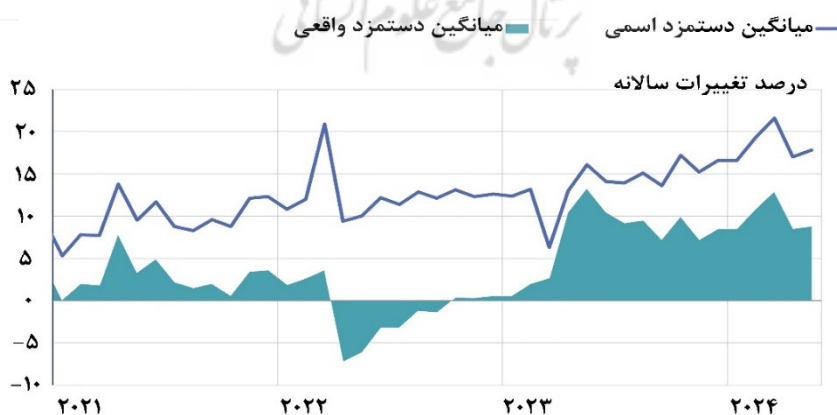
۲-۱- نرخ بیکاری

نرخ بیکاری روسیه بسیار پایین است، اما در واقع، نشان‌دهنده کمبود نیروی کار است که به واسطه جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ ایجاد شده و اکنون فعالیت شرکت‌ها را دشوارتر کرده است. طبق گزارش سرویس آمار فدرال روسیه^۱ که نوامبر سال ۲۰۲۴ منتشر شد، نرخ بیکاری روسیه که در ژانویه سال ۲۰۲۲ حدود ۴/۳ درصد بود، تا ژانویه سال ۲۰۲۴ به ۲/۹ درصد کاهش یافت و تا اکتبر همین سال به ۲/۳ درصد رسید. این رقم حتی از ژاپن که به‌طور سنتی نرخ بیکاری پایینی دارد و تمام کشورهای گروه ۷ نیز کمتر است. بازار کار روسیه در حال حاضر در شرایط نسبتاً دشواری قرار دارد و صدها هزار نفر روسیه را ترک کرده و تعداد زیادی از کارکنان به بخش‌هایی که تحت قراردادهای دولتی فعالیت می‌کنند، جذب شده‌اند.

صندوق بین‌المللی پول، رشد اقتصادی روسیه برای سال ۲۰۲۴ را در حدود ۳/۶ درصد تخمین زده که این رشد قوی تحت تأثیر مصرف بالای ناشی از افزایش دستمزدها، محرک‌های مالی و جایگزینی واردات خواهد بود؛ البته اتخاذ سیاست پولی انقباضی و به دنبال آن کاهش تقاضای داخلی، رشد اقتصادی را در میان‌مدت کاهش خواهد داد و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۶، به ۱/۱ درصد کاهش یابد.

به‌طور کلی، با اینکه اقتصاد روسیه با یکی از سنگین‌ترین تحریم‌ها در تاریخ خود مواجهه بوده است، اما در سالی که گذشت، نرخ رشد اقتصادی این کشور ۳/۶ درصد بوده است که انتظار می‌رود در سال جاری ۲۰۲۵ نیز این رشد ادامه داشته باشد. با این حال، تصمیم بانک مرکزی این کشور مبنی بر افزایش نرخ بهره نمایان‌کننده مشکلات پیش رو است. ماه گذشته سیاست‌گذاران پولی روسیه، نرخ بهره را به ۲۱ درصد رساندند که بالاترین نرخ در بیش از دو دهه است. افزایش نرخ بهره واکنش طبیعی به افزایش نرخ تورم سالانه حدود ۸ درصدی است، اما از سوی دیگر، هزینه

نمودار ۲- روند افزایش متوسط دستمزد اسمی و واقعی در روسیه

مآخذ: Rosstat; CEIC; BOFI, 2024

1. Federal State Statistics Service

روند افزایش دستمزدها به وضوح کمبود نیروی کار ماهر در روسیه را نشان می‌دهد. دستمزدهای اسمی سال ۲۰۲۴ به طور متوسط ۱۵ درصد افزایش یافت و امسال نیز این روند شتاب بیشتری گرفته است. دستمزدها تقریباً ۲۰ درصد نسبت به سال گذشته افزایش یافته است. این مسئله «ریسک تورمی قابل توجهی» ایجاد کرده است؛ به طوری که طبق گزارش وزارت اقتصاد این کشور، رشد قیمت‌ها تاکنون در سال ۲۰۲۵ به حدود ۹ درصد نزدیک شده است.

۱-۳- نرخ تورم

بر اساس اعلام روستات (سرویس آمار فدرال روسیه)، تورم در نیمه نخست سال ۲۰۲۴ همچنان بالا بود؛ به طوری که تورم سالانه به ۸/۶ درصد رسید که به طور شایان توجهی بالاتر از هدف بانک مرکزی بوده است. این موضوع موجب شد که بانک مرکزی نرخ بهره را در سپتامبر سال ۲۰۲۴، به ۱۹ درصد افزایش دهد در حالی که در میانه سال ۲۰۲۳، این نرخ ۷/۵ درصد بود. عامل اصلی افزایش تورم، رشد قوی تقاضای داخلی است که از ظرفیت اقتصاد برای تأمین کالاها و خدمات کافی فراتر رفته است. نرخ تورم روسیه در اکتبر سال ۲۰۲۴، حدود ۹ درصد نسبت به سال گذشته افزایش یافته است. افزایش قیمت‌ها بسته به نوع کالا یا خدمات تفاوت زیادی دارد. در ۱۲ ماه گذشته، افزایش قیمت‌ها در برخی اقلام به طور شایان توجهی بیشتر از میانگین بوده است از جمله داروهای خاص، مواد غذایی اساسی مانند سیب زمینی، کره و تخم مرغ، سفرهای خارجی و نیز خدمات پرستاری و

قیمت برخی کالاها حتی کمی کاهش یافته است از جمله بلغور گندم سیاه، برخی لوازم خانگی و محصولات بهداشتی. بر اساس گزارش بانک مرکزی روسیه^۱، تنوع کالاهای مصرفی روزانه در فروشگاه‌های خرده‌فروشی روسیه پس از جنگ اوکراین و تحریم‌ها به طور زیادی تغییر کرده است. کالاهای وارداتی اکنون عمدتاً از کشورهای آسیایی نوظهور می‌آید در حالی که واردات از اروپا و دیگر اقتصادهای پیشرفته کاهش یافته است. به طور کلی، مصرف‌کنندگان روسی به خرید کالاهای مصرفی ارزان‌تر و با کیفیت پایین‌تر روی آورده‌اند.

نکته شایان توجه، مدیریت بحران بازارهای پولی و ارزی توسط بانک مرکزی روسیه است. بانک مرکزی این کشور موفق شده است تا در بازه زمانی کوتاهی روند افزایشی روبل نسبت به ارزهای اصلی خارجی (دلار و یورو) را کنترل کند و اجازه ندهد به واسطه کاهش ارزش پول ملی، تورم در بازارها ایجاد شود. پیش‌بینی، اقدام مناسب و بهنگام از عوامل اصلی این موفقیت روسیه در بازارهای پولی و ارزی خود بوده است.

۱-۴- سرمایه‌گذاری خارجی

بر اساس گزارش سرمایه‌گذاری جهانی سال ۲۰۲۳ آنکتاد، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۲ روسیه در سال‌های اخیر نوسانات زیادی داشته است. در سال ۲۰۲۳، خالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به منفی ۲۰ میلیارد دلار رسید در حالی که این رقم در سال ۲۰۲۰، ۳/۶ میلیارد دلار بود.

1. CBR
2. FDI

جدول ۲- وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی روسیه در سال‌های ۲۰۲۳-۲۰۱۹ (میلیون دلار)

شرح	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲	۲۰۲۳
جریان ورود سرمایه	۳۲۰۷۶	۱۰۴۱۰	۳۸۶۳۹	-۱۵۲۰۵	۸۳۶۴
جریان خروج سرمایه	۲۲۰۲۴	۶۷۷۸	۶۴۰۷۲	۱۱۵۱۰	۲۹۱۱۰
سرمایه‌گذاری خارجی انباشته ورودی	۴۹۳۱۵۶	۴۴۹۰۵۱	۴۹۷۶۹۰	۳۵۹۹۸۲	۲۷۸۱۱۲
سرمایه‌گذاری خارجی انباشته خروجی	۴۰۷۳۱۸	۳۸۱۱۴۴	۳۷۴۶۱۲	۲۹۹۱۳۱	۲۵۸۲۴۰

مأخذ: World Investment Report, 2024.

صنعت استخراج بزرگ‌ترین دریافت‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در روسیه است و پس از آن، بخش‌های تولیدی، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی و فعالیت‌های مالی و بیمه‌ای قرار دارند.

۱-۵- نگاهی به بخش تجارت خارجی روسیه

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، روسیه در سال ۲۰۲۳، سهمی حدود ۱/۹ درصد از صادرات کالایی و ۰/۸ درصد از واردات کالایی جهان را به خود اختصاص داده است. روسیه در سال ۲۰۲۳، ۴۲۴ میلیارد دلار صادرات کالا و ۳۰۲ میلیارد دلار واردات کالا در جهان داشته است. در سال ۲۰۲۲، این ارقام به ترتیب ۵۹۲ میلیارد دلار و ۲۷۶ میلیارد دلار بود. بر اساس داده‌های منتشرشده از سوی سرویس گمرک فدرال^۶ روسیه، مازاد تجاری این کشور در دوره ژانویه تا ژوئن سال ۲۰۲۴ نسبت به مدت مشابه سال گذشته، ۲۰ درصد افزایش یافته و به ۸۷/۹ میلیارد دلار رسیده است. داده‌ها نشان می‌دهد که صادرات کالاهای روسیه در این دوره نسبت به

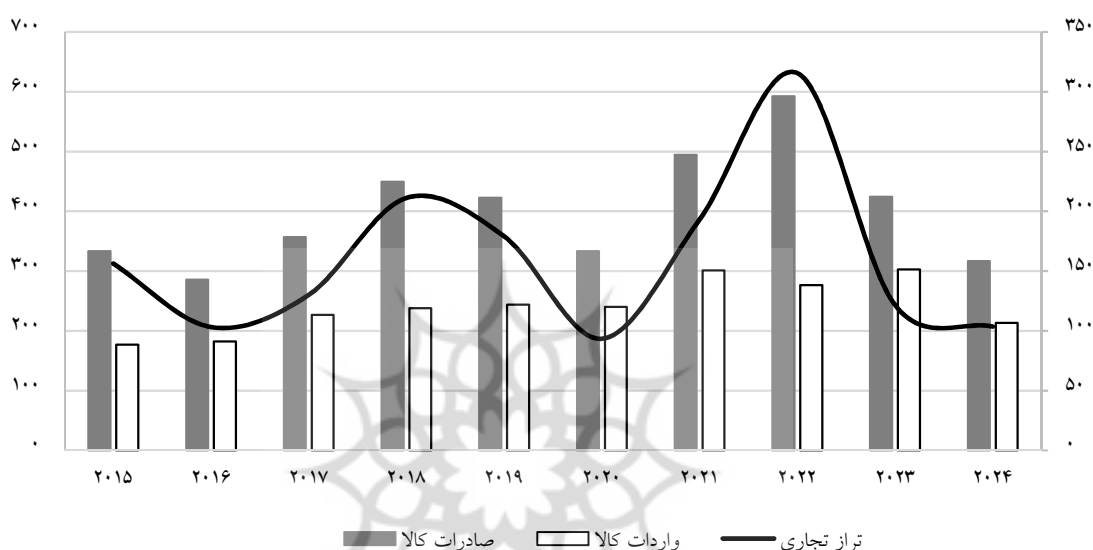
ارقام مربوط به جریان سرمایه‌گذاری خارجی حاکی از خروج سرمایه از روسیه است. کاهش شدید خالص جذب سرمایه‌گذاری خارجی به دنبال شروع جنگ اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ رخ داده است؛ زیرا شرکت‌های مختلف غربی تصمیم گرفتند فعالیت خود را در روسیه متوقف یا محدود کنند. برای مثال، گروه‌های بزرگ نفت و گاز مانند بی‌پی^۱، شل^۲ و اکسون‌موبیل^۳ از این کشور خارج شدند و تحت فشارهای بین‌المللی، شرکت فرانسوی توتال انرژی^۴ اعلام کرد که به تدریج سرمایه‌گذاری‌های خود را از روسیه خارج خواهد کرد. صندوق ثروت ملی نروژ که بزرگ‌ترین صندوق ثروت ملی جهان است نیز تصمیم گرفته است سرمایه‌گذاری‌های خود در روسیه را خارج کند. در سال ۲۰۲۳، موجودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ورودی^۵ در روسیه به ۲۷۸ میلیارد دلار رسید که معادل حدود ۱۷/۱ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور است. کشورهای قبرس، برمودا، هلند و بریتانیا از جمله سرمایه‌گذاران اصلی در روسیه هستند. از نظر بخش‌های اقتصادی نیز

1. BP
2. Shell
3. ExxonMobil
4. TotalEnergies
5. FDI Stock
6. FCS

در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است. همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود، صادرات روسیه با آغاز جنگ اوکراین از سال ۲۰۲۲ روند نزولی داشته است.

سال گذشته، ۰/۷ درصد افزایش یافته و به ۲۴۱ میلیارد دلار رسیده درحالی‌که واردات ۷/۸ درصد کاهش یافته و به ۱۵۳ میلیارد دلار رسیده است. روند صادرات و واردات روسیه در یک دهه اخیر

نمودار ۳- روند صادرات، واردات و تراز تجاری کالایی روسیه (۲۰۱۵-۲۰۲۴)

مأخذ: ITC trade; IMF

* سال ۲۰۲۴ پیش‌بینی است.

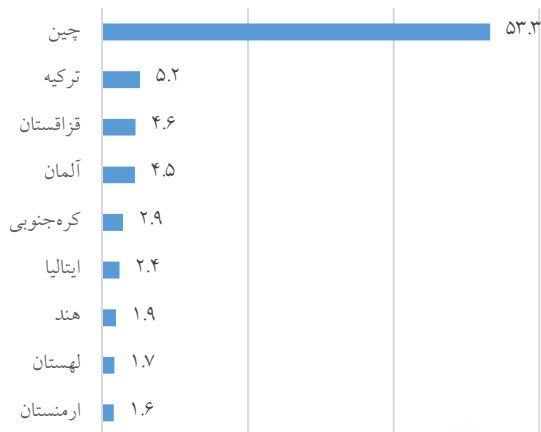
که نسبت به سال ۲۰۲۲ به‌طور زیادی کاهش یافته است. در این سال، درآمدهای صادراتی کاهش یافته، جریان‌های سرمایه‌گذاری خصوصی حداقل و ذخایر ارزی بانک مرکزی مسدود شده‌اند.

در سال ۲۰۲۳، کاهش زیادی در مازاد تجاری روسیه در مقایسه با سال قبل آن ایجاد شد که به دلیل کاهش شایان توجه صادرات نفت و محصولات نفتی روسیه تحت تأثیر سقف قیمت‌ها و تحریم‌های اتحادیه اروپا بود. درحالی‌که در سال ۲۰۲۲، مازاد تجاری روسیه معادل ۳۱۶ میلیارد دلار بود، در سال ۲۰۲۳، به ۱۲۲ میلیارد دلار و در سال ۲۰۲۴، به ۱۰۵ میلیارد دلار کاهش یافت. با وجود کاهش قیمت‌های انرژی، سیاست مالی تسهیلی همچنان باعث افزایش واردات شده است. در شش ماه نخست سال ۲۰۲۳، مازاد حساب جاری روسیه حدود ۲۵ میلیارد دلار بود

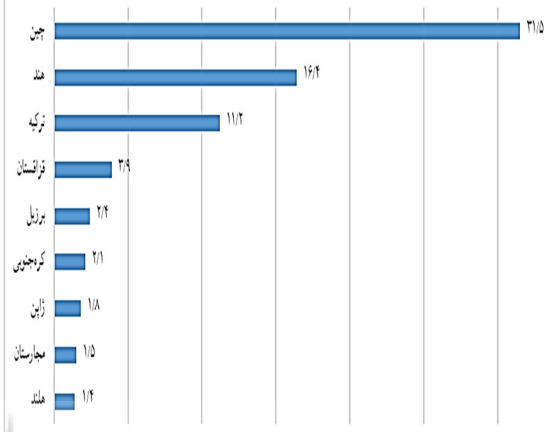
افزایش قابل‌توجه هزینه‌های نظامی توسط دولت روسیه منجر به تحرک اقتصادی، ورود منابع مالی و درنهایت، رشد اقتصادی در صنایعی شده است که با تولیدات دفاعی و نظامی مرتبط هستند.

واردات

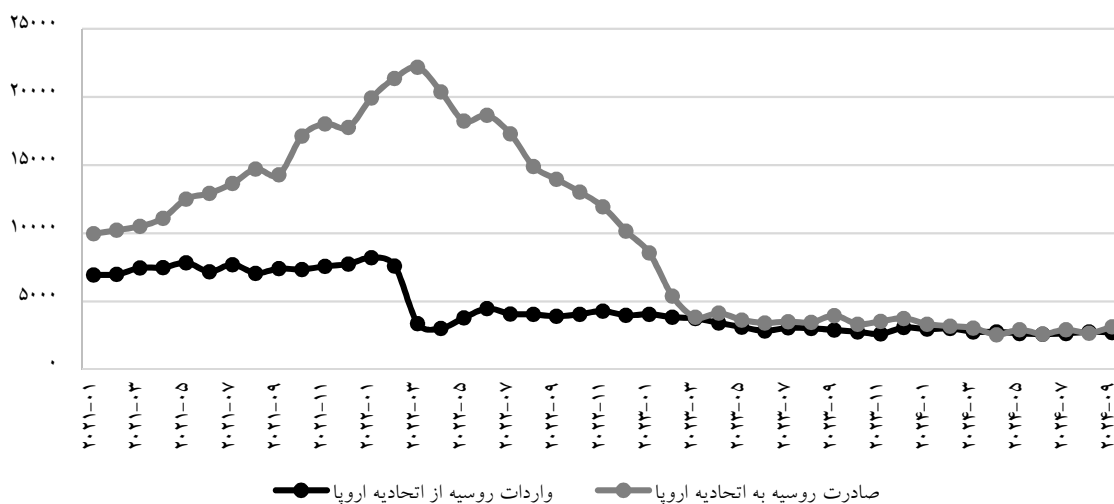
صادرات

۲۰۲۳، چین، هند، ترکیه و قزاقستان بوده‌اند. در
سبد صادراتی روسیه نیز سوخت‌های معدنی،
روغن‌های معدنی و محصولات تقطیر آنها با
سهم ۵۰/۸ درصدی، فلزات گران‌بها، جواهرات و
سنگ‌های قیمتی با سهم ۷/۶ درصدی، آهن و
فولاد با سهم ۶/۵ درصدی، کودهای شیمیایی با
سهم ۳ درصدی و چوب و محصولات چوبی نیز
با سهم ۲/۸ درصدی، بیشترین سهم را از کل
صادرات روسیه دارند.

نمودار شماره ۴، ترکیب مبادی صادراتی و وارداتی روسیه را برای سال ۲۰۲۳ نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های سازمان تجارت جهانی، در سال ۲۰۲۳، چین، ترکیه، قزاقستان و آلمان بیشترین سهم را از کل واردات روسیه داشتند. در مجموع، این چهار کشور بیش از ۶۰ درصد واردات روسیه را به خود اختصاص داده‌اند. راکتورهای هسته‌ای، دیگ‌های بخار، ماشین‌آلات و تجهیزات مکانیکی با سهم ۱۹/۳ درصد، ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی و قطعات آن با سهم ۱۳ درصد، وسایل نقلیه با سهم ۹/۶ درصد، محصولات دارویی با سهم ۴/۹ درصد و محصولات پلاستیکی با سهم ۴/۵ درصد، ۵ قلم اصلی در سبد وارداتی روسیه را تشکیل می‌دهند. عمده‌ترین شرکای صادراتی روسیه نیز در سال

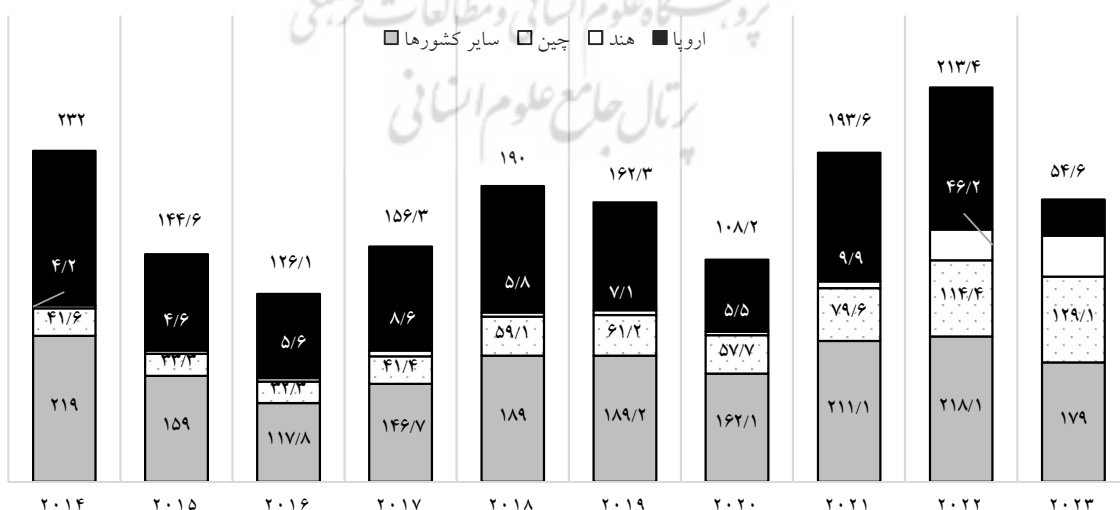
نمودار ۵- روند ماهانه تجارت روسیه و اتحادیه اروپا (میلیارد یورو)

مأخذ: <https://ec.europa.eu>, 2024/11/18

طبق گزارش آژانس آمار اتحادیه اروپا (۲۵ نوامبر سال ۲۰۲۴)، صادرات اتحادیه اروپا به روسیه بین سه ماه نخست سال ۲۰۲۲ تا سه ماه سوم سال ۲۰۲۴، ۵۸ درصد کاهش یافته و واردات از روسیه نیز ۸۶ درصد کاهش داشته است. این کاهش به دلیل اعمال محدودیت‌های واردات و صادرات اتحادیه اروپا بر چندین محصول به‌خاطر جنگ اوکراین رخ داده است. در نتیجه، کسری تجاری اتحادیه اروپا با روسیه به ۰/۴ میلیارد یورو رسید که به‌طور شایان توجهی کمتر از اوج کسری ۴۶ میلیارد یورویی ثبت‌شده در سه ماه دوم سال ۲۰۲۲ است.

نمودار ۶- روند صادرات روسیه با اروپا در مقایسه با چین و هند (میلیارد دلار)

مأخذ: Bank of Russia; National Bureau of Statistics; Ministry of Commerce; EuroStat. Rest of World figures inclusive of the U.S., Japan, Taiwan, and Korea, October 2024.

حداقل در کوتاه‌مدت را داشته است. این تاب‌آوری بیشتر ناشی از افزایش شایان توجه مخارج نظامی این کشور بوده است. بودجه دولت روسیه که در سپتامبر سال ۲۰۲۳ رونمایی شد، شامل افزایش ۲۵ درصدی در مخارج دفاعی بود. مخارج دفاعی و امنیتی در مجموع، نزدیک به ۱۷۰ میلیارد دلار و از نظر مقدار، معادل ۴۰ درصد مخارج دولت و ۸ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور بوده است (Economist, 2024). به بیان دیگر، افزایش قابل توجه هزینه‌های نظامی توسط دولت روسیه منجر به تحرک اقتصادی، ورود منابع مالی و در نهایت، رشد اقتصادی در صنایعی شده است که با تولیدات دفاعی و نظامی مرتبط هستند.

اما از بعد دوم، ادامه این راهبرد اقتصادی در روسیه می‌تواند منجر به کاهش مخارج دولت در بخش‌های دیگر مانند آموزش عمومی و خدمات بهداشت شود و از این حیث در بلندمدت برای توسعه اقتصادی روسیه آسیب‌زا باشد. به عبارت دیگر، دستاوردهای کوتاه‌مدت مانند رشد صنایع نظامی و استخراج منابع در بلندمدت پایدار نخواهد بود و تداوم شرایط جنگی در روسیه می‌تواند اقتصاد این کشور را وارد دوره‌ای از رکود کند. از طرفی، تحریم‌های اقتصادی اعمال شده علیه روسیه توسط غرب نیز می‌تواند برای اقتصاد روسیه هزینه‌زا باشد. این انتظار وجود خواهد داشت که تحریم‌های اقتصادی از کانال ایجاد بحران اعتماد، به تمایل بازیگران داخلی و خارجی برای هرگونه سرمایه‌گذاری تجاری در روسیه آسیب رساند.

همان‌طور که در نمودار شماره ۶ مشاهده می‌شود، بر اساس آمار و اطلاعات رسمی کشور روسیه، در حالی که صادرات روسیه به اروپا از ۲۱۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲، به ۵۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ کاهش یافته است، در مقابل، صادرات این کشور به چین و هند افزایش زیادی داشته است. گسترش تجارت روسیه با هند و چین به عوامل متعددی به‌ویژه تحریم‌ها علیه این کشور مربوط می‌شود که سبب ورود شرکت‌های چینی به جای شرکت‌های غربی خارج شده از این کشور شده است. بر اساس گزارش انجمن وکلای سیاست‌گذاری عمومی اتحادیه اروپا^۱ (نوامبر سال ۲۰۲۴)، ۶۱ شرکت آلمانی، ۳۷ شرکت فنلاندی، ۲۹ شرکت فرانسوی، ۲۳ شرکت سوئدی، ۱۸ شرکت دانمارکی، ۱۸ شرکت هلندی، ۱۱ شرکت استرالیایی و ۷ شرکت ایرلندی از این کشور خارج شده‌اند. با محدودیت دسترسی روسیه به فناوری‌های غربی، چین به یکی از منابع اصلی تأمین کالاهای الکترونیکی، ماشین‌آلات و دیگر کالاها برای روسیه تبدیل شده است (اتاق صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۳).

۲- پیامدهای جنگ اوکراین و تحریم‌های آمریکا بر اقتصاد روسیه

به نظر می‌رسد که اقتصاد روسیه در خلال جنگ اوکراین از دو بعد قابل بررسی است. از بعد نخست، بررسی اقتصاد روسیه در دو سال اخیر نشان می‌دهد که این کشور در برخی متغیرهای کلان خود تاب‌آوری

زمستان، صادرات گاز روسیه و تسویه مالی آن و به دنبال آن دسترسی ارزی روسیه را محدود و درآمدهای ارزی این کشور را با چالش مواجه کند؛ البته گفتنی است که بر اساس گزارش فایننشیل تایمز، صادرکنندگان روسی برای غلبه بر محدودیت‌هایی که از سوی غرب علیه روسیه وضع شده است، به شکل روزافزونی در حال روی آوردن به توافقات تهاتری هستند. در واقع، محدودیت پرداخت‌های بین‌المللی از طریق شبکه بانکی روسیه، دولت این کشور را به ترویج تهاتر به‌عنوان راه‌حل جایگزین سوق داده است. بر اساس گزارش وبگاه خبری «Themoscowtimes»، یکی از شرکت‌های روسی فعال در زمینه محصولات کشاورزی با دو شرکت پاکستانی، قرارداد تهاتر ۱۵ هزار تن نخود و ۱۰ هزار تن عدس در ازای ۱۵ هزار تن نارنگی و ۱۰ هزار تن سیب‌زمینی را منعقد کرد. در اکتبر سال ۲۰۲۴، نیز گمرک اکاترینبورگ روسیه با یک شرکت چینی وارد توافق تهاتری شد تا در ازای صادرات تخم‌کتان، محصولات ساختمانی و لوازم خانگی تبادل کند. بر اساس بررسی‌های آماری بانک مرکزی روسیه در ابتدای اکتبر سال ۲۰۲۴، کسب‌وکارهای روسی با افزایش هزینه تولید مواجه بودند که بخش اعظم آن ناشی از هزینه‌های فزاینده نقل و انتقال وجه در عرصه بین‌المللی بوده است. بنابراین، به نظر می‌رسد که بسیاری از شرکت‌های روسی تهاتر را فرصتی برای کاهش هزینه‌های خود می‌دانند. وزارت

در خصوص تحریم‌های آمریکا علیه روسیه گفتنی است که آخرین تحریم اعمال‌شده در ۲۱ نوامبر سال ۲۰۲۴ بود که خزانه‌داری آمریکا، گازپروم بانک روسیه^۱ و شش شعبه خارجی آن در لوکزامبورگ، هنگ‌کنگ، سوئیس، قبرس، آفریقای جنوبی و غرب آسیا را در فهرست تحریم قرار داد. همچنین، خزانه‌داری آمریکا در بیانیه‌ای نسبت به استفاده از سیستم پیام‌رسان مالی روسیه^۲ هشدار داد و ضمن قرار دادن بیش از ۵۰ بانک کوچک و متوسط روسی به دلیل استفاده از این پیام‌رسان در فهرست تحریم، اعلام کرد این پیام‌رسان جزو بخش مالی روسیه است و استفاده از آن توسط مؤسسات مالی خارجی می‌تواند مجرای دور زدن تحریم‌های روسیه باشد. روسیه از این پیام‌رسان به‌عنوان جایگزینی برای شبکه سوئیفت^۳ استفاده کرده است تا ارتباطات مالی بین‌المللی را حفظ کند، تحریم‌ها را دور بزند و جنگ خود را تأمین مالی کند.

قرار گرفتن مهم‌ترین بانک روسیه (گازپروم) که نقش مهمی در تسویه مالی بخش انرژی و مشخصاً صادرات گاز این کشور دارد در فهرست تحریم‌های آمریکا، به معنای عزم جدی آمریکا در جداسازی روسیه از نظام مالی خود است. با توجه به اینکه بسیاری از کشورهای واردکننده گاز روسیه حتی کشورهای اروپایی، تسویه مالی خود را از طریق این بانک انجام می‌دهند، احتمالاً در تسویه خود دچار مشکل می‌شوند. این موضوع می‌تواند در آستانه فصل

۱. شرکت خدمات مالی و بانکداری روسی است که به‌عنوان سومین بانک بزرگ در فدراسیون روسیه شناخته می‌شود.

2. SPFS
3. SWIFT

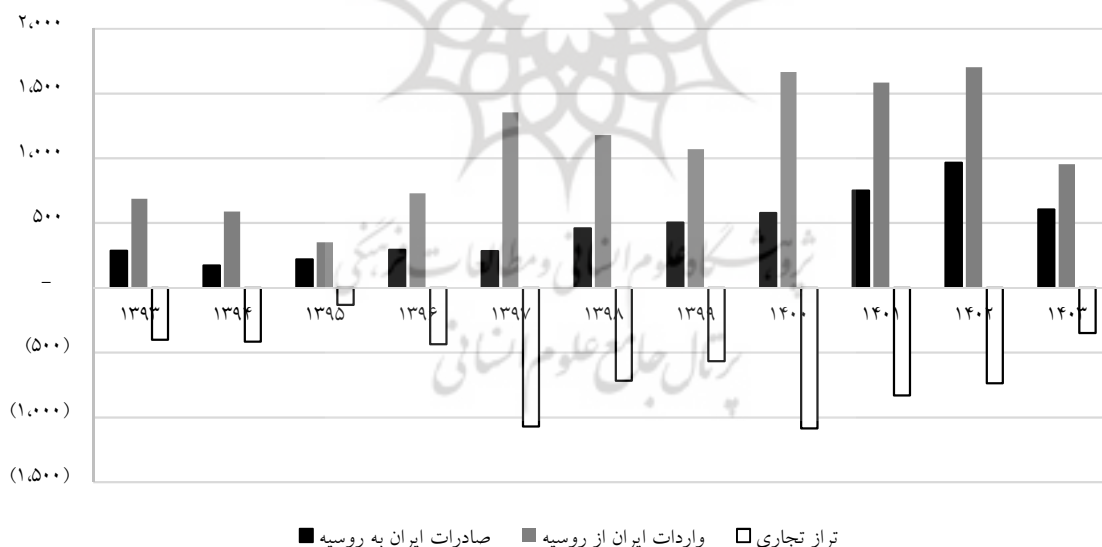
عمق نیافته و ایران همواره سهم اندکی در مناسبات و تعاملات تجاری با روسیه داشته است. بر اساس آمار و اطلاعات گمرک ایران، در یک دهه اخیر حجم تجارت ایران و روسیه روند صعودی داشته و از حدود ۹۰۰ میلیون دلار به بیش از ۲/۶ میلیارد دلار رسیده، اما همواره تراز تجاری ایران و روسیه به نفع روسیه مثبت بوده است. لازم به توضیح است که از سال ۱۴۰۰ تاکنون، کسری تراز تجاری ایران با روسیه به نفع ایران نزدیک به ۶۷ درصد کاهش یافته، اما این تراز همچنان منفی است. دلیل این موضوع نیز افزایش بیشتر صادرات ایران به روسیه در مقابل واردات از این کشور بوده است.

توسعه اقتصادی روسیه نیز به منظور راه یافتن محصولات مصرفی به بازار این کشور، دستورالعمل‌هایی را در راستای معاملات تهاتری برای شرکت‌های تجاری منتشر کرده است.^۱ با این حال، سازوکارهای تهاتری در بلندمدت نخواهد توانست مشکلات تجاری روسیه را برطرف کند و این روش بیشتر جنبه تاکتیکی دارد.

۳- مناسبات اقتصادی و تجاری ایران و روسیه

بررسی روابط تجاری ایران و روسیه حاکی است که به‌رغم همسویی دو کشور در مناسبات سیاسی و دیپلماتیک، این همسویی در عرصه تجارت و اقتصاد

نمودار ۷- روند تجارت کالایی (غیرنفتی) ایران و روسیه در ۱۰ سال اخیر

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران

*آمار سال ۱۴۰۳ مربوط به ۷ ماه نخست سال است.

در سال ۱۴۰۲، ارزش تجارت دو کشور با افزایش حدود ۱۴ درصدی نسبت به سال پیش از آن، به ۲/۶

ارزش کل تجارت ایران و روسیه در سال ۱۴۰۲ به بالاترین میزان در ۵ سال منتهی به این سال رسید.

1. <https://investforesight.com/russia-is-ready-to-switch-to-barter/>.

میلیارد دلار رسید. در ۷ ماه نخست سال ۱۴۰۳ نیز ارزش تجارت دو کشور معادل ۱/۵ میلیارد دلار بود که در مقایسه با مدت مشابه سال قبل تغییر زیادی نداشت.

جدول ۳- پنج قلم عمده وارداتی و صادراتی ایران و روسیه

سهم از کل صادرات ایران در همان کالا (درصد)	پنج قلم عمده سبد صادراتی ایران به روسیه	سهم از کل واردات ایران در همان کالا (درصد)	پنج قلم عمده سبد وارداتی ایران از روسیه
۹۸/۶	اجزا و قطعات توربوجت‌ها یا توربوپراپرها غیر از پره‌های ثابت و متحرک توربین گازی	۳۶/۱	گندم معمولی
۴۳/۵	انواع میگو	۱۰۰	اجزا و قطعات رآکتورهای هسته‌ای
۴۵/۱	کیوی تازه	۴۸/۷	چوب اره‌شده یا ناهمواری گرفته‌شده از درازا، سمباده‌خورده یا متصل‌شده
۱۶/۸	پسته‌ها با پوست تازه یا خشک	۳/۳	ذرت دامی
۵۱/۱	لفل فرنگی	۶/۲	روغن دانه آفتاب‌گردان، روغن گلرنگ یا زعفران

مأخذ: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۲.

۴- اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی روسیه

این واقعیت است که روابط بین‌المللی و حتی منطقه‌ای روسیه پس از جنگ اوکراین دچار تحولات بزرگی شده و عملاً معادله روابط تجاری-سیاسی این کشور با بسیاری از کشورهای شریکش تغییرات گسترده‌ای داشته است. به نظر می‌رسد اکنون که تقابل منافع باعث ایجاد درگیری میان ابرقدرت‌ها شده است، منابع گازی، حضور و نفوذ در غرب آسیا، آسیای مرکزی و اروپای شرقی به‌ویژه اوکراین، چهارچوب منافع روسیه را در نظم نوین جهانی تشکیل می‌دهد.

نقش حوزه انرژی برای روسیه به‌عنوان اهرم قدرت بین‌المللی است که این کشور از آن بهره می‌برد و راهبرد انرژی روسیه که در نوامبر سال ۲۰۰۹ به تصویب دولت رسید، تنوع‌بخشی در این بخش را تا سال ۲۰۴۵ هدف قرار داده است. روسیه از

به لحاظ سبد تجاری دو کشور ایران و روسیه، به‌طورکلی بیش از ۶۰ درصد از سبد وارداتی ایران از روسیه را غلات و در مقابل نیز بیش از ۶۰ درصد سبد صادراتی ایران به روسیه را مواد غذایی و کشاورزی تشکیل داده است. بر اساس گزارش اتاق بازرگانی تهران، گندم معمولی، رآکتورهای هسته‌ای، چوب اره‌شده، ذرت دامی و روغن دانه آفتاب‌گردان بیشترین سهم را در سبد وارداتی ایران از روسیه داشته‌اند. ایران در تأمین رآکتورهای هسته‌ای خود به‌صورت مطلق به روسیه وابستگی دارد. در سمت صادرات نیز قطعات توربوجت‌ها، انواع میگو، کیوی، پسته و فلفل بالاترین سهم را در سبد صادراتی ایران به روسیه داشته است. ایران تقریباً در صادرات محصولات خود در گروه کالایی «توربوجت‌ها، اجزا و قطعات آن‌ها یا توربوپراپرها غیر از پره‌های ثابت و متحرک توربین گازی» تنها بازاری که در اختیار دارد، بازار روسیه است.

در روابط اقتصادی و تجاری روسیه تعریف شود. در این راستا، روسیه برای افزایش نفوذ خود در غرب آسیا و آسیای مرکزی، به دنبال آن است که در زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای برای خود مزیت ایجاد کند و در تلاش است که در حوزه‌هایی به‌ویژه ترانزیت و تولیدات صنعتی جایگاه ویژه‌ای کسب کند. برای این منظور استفاده از ابتکارات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از جمله گروه بریکس و سازمان همکاری شانگهای و ایجاد هم‌گرایی چندجانبه را در اولویت خود قرار داده است.

۵- فرصت‌ها و چالش‌های تعامل اقتصادی ایران و روسیه

در دهه‌های گذشته توافق‌نامه‌ها و تفاهم‌نامه‌های مهم اقتصادی زیادی بین ایران و روسیه منعقد شده است، اما همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، حجم تجارت میان دو کشور در مقایسه با شرکای تجاری روسیه چندان شایان توجه نیست و هنوز زمینه مناسب برای توسعه روابط اقتصادی به‌خوبی شکل نگرفته است. به‌طور کلی، مهم‌ترین بسترها برای افزایش همکاری و تعاملات اقتصادی و تجاری دو کشور ایران و روسیه را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد.

- هم‌گرایی در سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی: حجم مبادلات تجاری ایران و روسیه بالا نیست و حدود ۲/۵ میلیارد دلار است، اما با توجه به اینکه هم روسیه و هم ایران تحت تحریم‌های غرب قرار دارند، این مسئله می‌تواند باعث هم‌گرایی منافع این دو کشور شود که نمود آن را می‌توان در افزایش

بزرگ‌ترین تولیدکنندگان و صادرکنندگان نفت و گاز در جهان شناخته می‌شود، اما در سالیان اخیر به‌وضوح در پی تغییر راهبرد انرژی خود و حداقل کردن وابستگی خود به صادرات انرژی است. بر اساس گزارش «Oilprice»، درحالی‌که تا چند سال گذشته ۳۵ تا ۴۰ درصد از بودجه روسیه به درآمد نفت و گاز وابسته بود، این سهم تا سال ۲۰۲۵، به ۲۷ درصد و تا سال ۲۰۲۷، به ۲۳ درصد کاهش خواهد یافت. به نظر می‌رسد که روسیه پس از تحولات اوکراین و ضربه‌ای که از جانب غرب به صادرات انرژی این کشور وارد شد، به این نتیجه رسیده است که به‌جز حوزه انرژی باید مسیر دیگری را برای تأمین امنیت اقتصادی و سیاسی و همچنین، حفظ و ارتقای جایگاه بین‌المللی خود دنبال کند.

سیاست انرژی روسیه در چند سال اخیر به‌طور شایان توجهی تغییر کرده است. زنجیره‌های ارزش موجود با شرکت‌های اتحادیه اروپا که طی دهه‌ها ایجاد شده بودند، موجب شدند که شرکت‌های انرژی اصلی روسیه به بخش مهمی از زنجیره‌های ارزش اروپا تبدیل شوند، اما اکنون به دلیل شرایط سیاسی، چنین همکاری‌هایی بیشتر به‌عنوان نقطه آسیب‌پذیر در نظر گرفته می‌شوند و نه صرفاً مزیت. با توجه به آنچه گفته شد، برای روسیه که تا پیش از تحریم‌های غرب، اتحادیه اروپا مهم‌ترین شریک تجاری این کشور شمرده می‌شد و عمده صادرات آن به کشورهای اتحادیه اروپا بود، به نظر می‌رسد که پس از جنگ اوکراین کشورهای هدف در دیپلماسی اقتصادی این کشور تغییر کند و اولویت‌های جدیدی

مراودات و مناسبات اقتصادی دو کشور در سال‌های اخیر دید. در این راستا، سازمان همکاری شانگهای و گروه بریکس از مهم‌ترین فرصت‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی ایران و روسیه شمرده می‌شود؛ البته باید توجه داشت که ایران تنها بستری برای عبور کالا نباشد. سیاست‌گذار ایرانی باید در راستای ایجاد زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای و تقویت همکاری‌های چندجانبه میان اعضای بریکس از جمله روسیه به‌ویژه در حوزه کالاهای اساسی، انرژی، لجستیک و ترانزیت برنامه‌های همکاری بلندمدت تعریف کند.

- آسیب روابط روسیه و اروپا به دنبال جنگ اوکراین: بدون تردید جنگ اوکراین آسیب جدی به روابط و مناسبات اقتصادی و تجاری روسیه با کشورهای اروپایی وارد کرده که البته در قالب روابط غیررسمی و با واسطه جریان یافته است. تلاش غرب این است که روسیه در سایه تحریم‌های سنگین نه تنها از میدان جنگ اوکراین، بلکه از دیگر مواضع جهانی خود عقب‌نشینی کند. بر اساس آمار و اطلاعات نهاد آنکتاب (۲۰۲۴)، کشورهای اروپایی از بزرگ‌ترین سرمایه‌گذاران خارجی و صادرکنندگان تولیدات صنعتی به روسیه بوده‌اند که تحریم‌ها می‌تواند این مهم را با چالش‌هایی همراه سازد (کریمی‌پور، ۱۴۰۲). در این راستا، با توجه به کاهش سهم اروپا از صادرات تولیدات صنعتی به روسیه، ترکیه در تلاش برای افزایش نقش خود در بازار روسیه است و در سال‌های اخیر به شریک اصلی تجاری این کشور تبدیل شده و به دنبال استفاده از فرصت‌های بازار روسیه است، اما ایران که با روسیه مرز مشترک

آبی دارد، نتوانسته است خود را به‌عنوان یکی از شرکای منطقه‌ای روسیه معرفی کند. نکته حائز اهمیت در استفاده از فرصت‌های جنگ اوکراین برای اقتصاد ایران این است که منافع ملی یک کشور، عدم حمایت از هیچ‌یک از طرفین دعوا و درعین‌حال، تعامل و گسترش روابط با طرفین را ایجاب می‌کند (منصوری، ۱۴۰۳). شاید این موضوع متناقض به نظر آید، اما این هنر دیپلماسی است؛ موضوعی که امروزه ترکیه از آن به شکل مطلوبی بهره‌برداری می‌کند و با گسترش روابط دفاعی با اوکراین، با روسیه نیز روابط دفاعی-اقتصادی خود را دارد. این در حالی است که ایران نه تنها هزینه جنگ روسیه و اوکراین را با تحمل چند تحریم (تحریم کشتی‌رانی و تحریم هواپیمایی) پرداخت کرده، باین‌حال نتوانسته است از منافع اقتصادی و فرصت‌های به‌وجودآمده آن استفاده کند. در این راستا، با توجه به اینکه میزان وابستگی روسیه به واردات محصولات فناوری محور از جمله تجهیزات و ماشین‌آلات بسیار بالا بوده و هم‌اکنون بازار داخلی روسیه در این حوزه‌ها آسیب‌پذیر و در حال رکود است، این موضوع می‌تواند بستری برای افزایش صادرات محصولات صنعتی به این کشور باشد.

- کاهش نفوذ رژیم صهیونیستی و دیگر لابی‌های غربی در روسیه: موضوع جنگ اوکراین برای روسیه به موضوعی امنیتی تبدیل شده است و روسیه طرف‌های دخیل در این موضوع را به‌شدت زیر نظر دارد. رژیم صهیونیستی با حمایت‌های مکرر از اوکراین و ارسال سلاح‌های پیشرفته به این کشور در

مهم‌ترین چالش تکمیل و اجرایی شدن کامل این مسیر از منظر منافع ایران، نوع همکاری کشورهای دیگر از جمله روسیه با ایران در توسعه خطوط ریلی است.

در کنار موارد یادشده که هریک می‌توانند به‌نوعی فرصتی برای گسترش روابط و مناسبات اقتصادی ایران با روسیه باشند، سیاست‌گذار ایرانی نباید از آنچه می‌تواند به واگرایی روابط دو کشور دامن بزند، غافل شود. مجله آمریکایی *فارن افرز* که یکی از مهم‌ترین مجلات جهان در حوزه روابط بین‌الملل است، به‌تازگی گزارشی با عنوان «شراکت شکننده ایران و روسیه» منتشر کرده و ضمن شکننده خواندن شراکت ایران و روسیه، راهکارهایی برای جداسازی این دو کشور به مقامات آمریکایی پیشنهاد داده است. در این گزارش اشاره شده است که این دو کشور به‌رغم شباهت‌های زیادی که دارند، اما تاریخ روابط بین آن‌ها نشان می‌دهد که درگیری بین آن‌ها به‌طور کامل از بین نرفته است و بی‌اعتمادی متقابل و منافع رقابتی می‌تواند دوام مزیت‌هایی را که در روابط آن‌ها وجود دارد، تضعیف کند و از اختلافات آن‌ها می‌توان برای ایجاد شکاف میان دو کشور استفاده کرد. در این راستا، به لحاظ اقتصادی ایران و روسیه هر دو از صادرکنندگان نفت هستند و برای دسترسی به بازارهایی مشابه رقابت می‌کنند. به لحاظ سیاسی نیز بر سر قدرت برتر در منطقه قفقاز و آسیای مرکزی رقابت دارند و هر دو در غرب آسیا نیز رویکردهای متفاوتی دارند. به عبارتی، به‌غیر از تضعیف غرب، هیچ دستور کار بین‌المللی منسجم و مشترکی میان

عمل نفوذ خود را در روسیه دست‌کم تا مدتی نامعلوم از بین برده است، اما نمی‌توان به راحتی ادعا کرد که لابی‌های رژیم صهیونیستی در سال‌های آینده به روسیه باز نخواهند گشت. آنچه برای ایران در این شرایط اهمیت دارد، این است که در طول بازه زمانی که نفوذ لابی‌های یادشده به شدت کم شده است، باید برای به دست آوردن بازار روسیه نهایت تلاش خود را انجام دهد و اگر قرار است ایران سهم بیشتری از بازار روسیه داشته باشد، به نظر شرایط کنونی بهترین زمان است؛ ضمن اینکه، این نکته را نیز باید مدنظر قرار دارد که شاید حتی با گذشت یک سال، شرایط کاملاً تغییر کند و شرایط جدیدی بر بازارها حاکم شود.

- کریدور شمال-جنوب: همان‌طور که می‌دانیم، کریدور شمال-جنوب با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی‌اش منافع مشترکی برای دو کشور ایران و روسیه در راستای ارتقای روابط اقتصادی ایجاد می‌کند؛ به‌طوری‌که ایران می‌تواند مسیری برای انتقال کالاهای روسیه به بازارهای غرب و جنوب آسیا باشد. یکی از مشکلات جدی این کریدور آن است که به‌شدت به وضعیت زیرساخت‌ها و اداره امور داخلی ایران وابستگی دارد. در این راستا، راه‌آهن رشت-آستارا که قرار بود در سه تا چهار سال تکمیل شود، در حال حاضر که دو سال گذشته، تنها ۵ درصد پیشرفت داشته است؛ ضمن اینکه این تنها عدم تکمیل آن در زیرساخت است و حتی ناوگان هم برای آن تأمین نشده است. تکمیل این کریدور قطعاً برای ایران منافع اقتصادی به همراه خواهد داشت، اما

آن‌ها متناسب رشد نکرده و تعمیق کافی نداشته است. در این زمینه عوامل متعدد داخلی و خارجی ناظر بر مدیریت ناکارآمد و عدم برنامه‌ریزی از سوی سیاست‌گذار ایرانی و ناظر بر عوامل خارجی مانند حضور دیگر بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای بهره‌برداری از اختلافات و درگیری‌ها میان ایران و روسیه دخیل بوده است؛ ضمن اینکه، تجدیدنظر روسیه در اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی خود پس از جنگ اوکراین و ورود کشورهایی مانند ترکیه برای استفاده از ظرفیت بازار روسیه نیز در سوخت شدن فرصت‌ها برای ایران در بهره‌برداری از مزیت‌های اقتصاد روسیه اثرگذار بوده است. بدون شک، درک تغییر معادلات منطقه‌ای و جهانی در سال‌های اخیر از سوی مقامات روسیه و دگرگونی شرایط و اقتضات اقتصادی، سیاسی و امنیتی روسیه موجب تغییر نگرش آن‌ها به مسائل پیش روی این کشور شده است. به‌منظور گسترش روابط ایران با روسیه نه تنها این مهم باید مورد توجه سیاست‌گذاران کشور قرار گیرد، بلکه باید به بسترهای همکاری و تعاملات دو کشور نیز توجه شود. در ادامه با توجه به فرصت‌ها و چالش‌هایی که در تعاملات اقتصادی و تجاری ایران و روسیه اشاره شد، راهکارهایی برای افزایش تعامل راهبردی دو کشور پیشنهاد می‌شود.

– توسعه همکاری‌ها در زمینه صادرات غیرنفتی:

سهم دو کشور ایران و روسیه در تجارت با یکدیگر چندان شایان توجه نیست، اما واردات میوه که از اقلام مورد نیاز و پرمصرف روسیه است می‌تواند

آن‌ها وجود ندارد و حتی در خصوص غرب هم اختلافات راهبردی میان آن‌ها وجود دارد. مجله فارن /افرز به‌کارگیری سیاست‌های حوزه انرژی را که به کاهش قیمت نفت منجر شود و نیز دشوار کردن همکاری‌های دو کشور را در مناطقی که خواهان نفوذ در آن‌ها هستند، برای واگرایی در مناسبات ایران و روسیه پیشنهاد داده است. با توجه به اینکه این مجله ذیل شورای روابط خارجی آمریکا^۱ در فضاهای تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز آمریکا کاملاً مستقر است، باید رصد تحلیل‌های آن مورد توجه مقامات ایرانی قرار گیرد.

افزون‌بر آنچه بیان شد، بدون تردید عوامل متعدد داخلی نیز در پایین بودن سطح تعاملات اقتصادی ایران و روسیه اثرگذار بوده است که شاید مهم‌ترین آن‌ها نبود زیرساخت‌های مناسب در زمینه حمل‌ونقل، محدودیت در مراودات بانکی، عدم انطباق استانداردهای دو کشور در برخی از محصولات، عدم تناسب قوانین گمرکی دو کشور، ضعف در بازاریابی و شناسایی ظرفیت‌های بازاری روسیه، تمایل مصرف‌کنندگان روسیه به کالاهای اروپایی، عدم اعتماد تجار میان دو کشور، چالش در صدور روادید و ناکارآمدی و اثربخشی پایین تفاهم‌نامه‌ها باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

نگاهی به تاریخ مناسبات ایران و روسیه نشان می‌دهد که به‌رغم همسویی دو کشور در اغلب حوزه‌های سیاسی و امنیتی، مناسبات اقتصادی و تجاری بین

و نیز توافقی با ارزش ۱۰ تا ۱۲ میلیارد دلار که چندی پیش در سفر رئیس‌جمهوری به روسیه در حوزه انرژی منعقد شد، اشاره کرد. به نظر می‌رسد که روسیه در خصوص اجرایی شدن این قراردادها چندان حسن نیتی از خود نشان نداده است و عزمی برای این همکاری ندارد. ورود روسیه به جنگ اوکراین از سال ۲۰۲۲ و دست‌وپنجه نرم کردن با تحریم‌های غرب در توانایی تأمین مالی روسیه اثرگذار بوده است، اما آنچه دستگاه دیپلماسی کشور در توسعه همکاری خود با شرکت‌های روسی مانند لوک اویل، روسنفت، گازپروم نفت باید مدنظر قرار دهد، این است که انعقاد توافق‌نامه‌ها تنها جنبه تبلیغاتی نداشته باشد و در نهایت، آن را تبدیل به معامله برد-برد کند و در بازار گاز غرب آسیا ایفای نقش کند.

منابع

- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران (۱۴۰۳). *دیپلماسی اقتصادی روسیه*. ایران، تهران:
- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران
- کریمی پور، داوود، مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۴)، شناخت اقتصاد روسیه و فرصتهای تعامل، مرکز پژوهش‌های مجلس، دفتر مطالعات اقتصادی (گروه اقتصاد بین‌الملل)، شماره مسلسل ۱۹۴۳۰، پاییز ۱۴۰۲.
- هاشمی، پویا (۱۴۰۱). *مناسبات اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه؛ فرصت‌ها و موانع*. ماهنامه امنیت/اقتصادی، ۱۰ (۸ و ۷)، ۴-۲۶.

سیاست خارجی کشور مقابل واکنش دارد. روابط ایران و روسیه نیز از این موضوع مستثنا نبوده است و رابطه دو کشور راهبردی نیست، بلکه بیشتر همکاری‌های دو کشور جنبه تاکتیکی دارد. در این راستا، روسیه نیز در سند دکترین سیاست خارجی خود که در سال ۲۰۱۶ به امضا رسید، از توسعه همه‌جانبه یعنی گامی پیش از ورود به طیف همکاری‌های راهبردی استفاده کرده است، اما در مقابل برای کشورهایی مانند هند، چین و حتی کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس از کلمه راهبردی استفاده کرده است. بنابراین، روس‌ها در روابط خود با ایران باید احساس کنند که به ایران نیاز حیاتی دارند در غیر این صورت ایران نخواهد توانست نقش مهمی در تحولات منطقه داشته باشد و قدرت آن در برابر رقبا در معادلات منطقه‌ای کاهش خواهد یافت. از این رو، ایران می‌تواند با کاربرست مهارت دیپلماتیک در سوق دادن روسیه به سمت منافع خود تأثیرگذار باشد.

- **توسعه همکاری در ارتباط با مسیرهای انتقال انرژی:** بدون شک توافق روسیه و ایران در حوزه انرژی و تأمین گاز از اهمیت ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار است، اما آنچه حائز اهمیت بیشتر است، این است که تجربه یک دهه اخیر در روابط دو کشور در حوزه انرژی نشان می‌دهد که چندین توافق‌نامه و قرارداد بین ایران و روسیه منعقد شده، اما هیچ‌یک در عمل اجرایی نشده است. در این راستا، می‌توان به بزرگ‌ترین توافقات نفتی و گازی تاریخ کشور به ارزش ۴۰ میلیارد دلار که در سال ۱۴۰۱ به امضا رسید

